

Κοινωνική Πολιτική

Vol 18 (2023)

Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Α.Λ.Ο.: Ένα αίτημα από τις κοινωνικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα

Χρήστος Τσιλίκης, Στυλιανός Κατωμέρης

Copyright © 2024, Χρήστος Τσιλίκης, Στυλιανός Κατωμέρης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Τσιλίκης Χ., & Κατωμέρης Σ. (2024). Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Α.Λ.Ο.: Ένα αίτημα από τις κοινωνικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα : Καταγραφή προβλημάτων και προτάσεις από την βάση του τομέα Κ.Α.Λ.Ο. *Κοινωνική Πολιτική*, 18, 29-46. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/view/36496>

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

Επιστημονικά Άρθρα

Κωνσταντίνος Δημούλας,

Νίκος Σκλαβενίτης

Πολιτικές επιλογές, εκπαιδευτικές ανισότητες στην
άνωτατη εκπαίδευση και προοπτικές υπέρβασής τους

Κατωμέρης Στυλιανός, Τσιλίκης Χρήστος (Δρ.)

Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Α.Λ.Ο.: ένα αίτημα από τις κοινωνικές
επιχειρήσεις στην Ελλάδα - Καταγραφή προβλημάτων και προτάσεις
από την βάση του τομέα Κ.Α.Λ.Ο.

Τεχνικές Αναφορές

Στέφανος Κόφφας (Δρ.)

Η διερεύνηση των πρακτικών για τις διακρατικές υιοθεσίες στην Ελλάδα. Απόψεις,
αντιλήψεις, επισημάνσεις επαγγελματιών και θετών γονέων

Δώρα Σταθοπούλου, Μαρία Αργύρη

Αξιολόγηση της διαδικασίας εκτίμησης των αναγκών σε πολίτες τρίτων χωρών για εργασία
στην Ελλάδα και της διαδικασίας μετάκλησής τους

Επιστημονικά Άρθρα

Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Α.Λ.Ο.: ένα αίτημα από τις κοινωνικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα Καταγραφή προβλημάτων και προτάσεις από την βάση του τομέα Κ.Α.Λ.Ο.

Κατωμέρης Στυλιανός

Εμπειρογνώμονας Κοινωνικής Οικονομίας, Δρ. Κοινωνικής Οικονομίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Δρ. Τσιλίκης Χρήστος

Εμπειρογνώμονας Κοινωνικής Οικονομίας, Δρ. Κοινωνικής Οικονομίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αφορά στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της κατάρτισης του Στρατηγικού Σχεδίου για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία στην Ελλάδα. Συνιστά μία καινοτόμο προσπάθεια αφ' ης στιγμής προέρχεται «από τα κάτω» δηλαδή για πρώτη φορά οι συγγραφείς του Στρατηγικού Σχεδίου είναι οι ίδιοι οι δρώντες εντός του πεδίου φορείς. Για την διεξαγωγή της έρευνας και την επιλογή του ερευνητικού δείγματος, εφαρμόστηκε η τυχαία δειγματοληψία. Τα ερωτήματα συνοψίζονται σε επτά (7) βασικές θεματικές ενότητες οι οποίες αφορούν στην αποτίμηση του θεσμικού περιβάλλοντος, τις συνθήκες λειτουργίας των φορέων, τα κοινωνικά προβλήματα, τη δικτύωση, τη βιωσιμότητα των φορέων και τα συμπεράσματα με προτάσεις επίλυσης τυχόν προβλημάτων. Η ανταπόκριση υπήρξε σημαντική αφού 112 φορείς Κ.Α.Λ.Ο. δήλωσαν ενδιαφέρον συμμετοχής για την συγγραφή ή και την παρακολούθηση της εξέλιξης του έργου αυτού. Από το αποτέλεσμα της έρευνας προέκυψε ένα προτεινόμενο πλαίσιο δράσεων για την ανάπτυξη και επανεκκίνηση της Κ.Α.Λ.Ο. στην Ελλάδα.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, Κοινωνική Οικονομία, Κοινωνικές Επιχειρήσεις

Abstract

The present article concerns the findings of the field research carried out with the aim of forming a coherent Strategic Plan for the Social and Solidarity Economy in Greece. It represents an innovative effort since it comes “from below”, i.e. for the first time its authors are themselves

actors within the field. For the conduct of the research and the selection of the research sample, random sampling was applied. The questions summarize seven (7) main thematic sections that particularly concern the assessment of the institutional environment, the operating conditions of the agencies, social problems, networking, the viability of the entities and the conclusions with proposals to solve possible problems raised. The response was noteworthy since 112 SSE organizations expressed their interest in participating in the writing or monitoring the development of this project. The findings of the research resulted in a proposed framework of actions for the development and restart of SSE in Greece.

Keywords: *Social and Solidarity Economy, Social Economy, Social Entrepreneurship*

1. Εισαγωγή

Οι πρώτες αναφορές στην Κοινωνική Οικονομία (ΚΟ) εμφανίζονται σε γραπτά τεκμήρια του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1830 από τον Charles Dunoyer¹ και το 1896, από τον Leon Walras². Στην πρώτη περίοδο εφαρμογών η ΚΟ αποτέλεσε μέσω των φορέων της, τη διέξοδο επιβίωσης των μειονεκτουσών ομάδων και ανέργων στη αντιμετώπιση των δεινών της εντεινόμενης τότε εκβιομηχάνισης της παραγωγής. Στον επόμενο αιώνα, εμφανίζεται, θεσμικά πλέον, στην Ευρώπη, αρχικά στη Γαλλία (1980), και έκτοτε εξελίσσεται ως πεδίο όπου αναπτύσσονται πρακτικές και δράσεις για την εργασιακή ένταξη και την προσφορά υπηρεσιών στην κοινωνία. Στην Ελλάδα η Κοινωνική Οικονομία δεν παρουσιάζει τα θετικά αποτελέσματα που ήδη διαμορφώθηκαν από το τέλος του 20ού αιώνα στην υπόλοιπη Ευρώπη. Διαπιστώνεται απουσία ενός σχεδίου στρατηγικής και πολιτικών για την Κ.Αλ.Ο., που επιβραδύνουν την εξέλιξη και επιβαρύνουν την βιωσιμότητα του τομέα. Ήδη από το 2011 όταν περιγράφηκε για πρώτη φορά νομοθετικά η ίδρυση και η λειτουργία των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.) με τον νόμο 4019/2011, διαπιστώνεται σταθερά και σταδιακά η απαξίωση και αδυναμία αξιοποίησης της δυναμικής τους.

Στην έρευνα επιχειρείται η σε βάθος ανάλυση των αιτίων και συνθηκών που οδηγούν στην προβληματική λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα. Συνεπώς, το κείμενο αυτό με τίτλο «Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Αλ.Ο.: Ένα αίτημα από τις κοινωνικές επιχειρήσεις», επιχειρείται η καταγραφή απόψεων και προτάσεων από τους ίδιους τους φορείς Κ.Αλ.Ο., για την ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.) στην Ελλάδα. Η επικοινωνία με την «βάση» βοηθάει στην αντικειμενική αποτύπωση ενός εθνικού σχεδίου για την λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα.

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι το εν λόγω εγχείρημα, συγχρονίζεται με αντίστοιχες δράσεις στην υπόλοιπη Ευρώπη από τις αρχές του 2020 μετά από σχετική απόφαση της ΕΕ. Σημει-

1. Ο Γάλλος φιλελεύθερος οικονομολόγος Charles Dunoyer στο έργο του Πραγματεία περί της Κοινωνικής Οικονομίας, τασόταν υπέρ μιας ηθικής προσέγγισης της οικονομίας (Rafael Chaves, Jose Luis Monzon 2011).

2. Ο Walras στο *Études d'Économie Sociale: théorie de la répartition de la richesse sociale*, (Μελέτες της κοινωνικής οικονομίας: θεωρία της αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου), που δημοσιεύθηκε στη Λοζάνη το 1896, (σελ. 240-245) εισάγει μια σημαντική καινοτομία στην αρχική προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας αναφέροντας ότι, η κοινωνική οικονομία μετατρέπεται τόσο σε τμήμα της επιστήμης των οικονομικών όσο και σε πεδίο οικονομικής δραστηριότητας, η οποία ανθίζει σε συνεταιρισμούς, σε αλληλασφαλιστικές εταιρείες και ενώσεις, με τη μορφή που έχουν και σήμερα. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k111751z/f257.item>

ώνεται ότι η δράση των εμπλεκομένων στον διάλογο των ευρωπαϊκών φορέων, στοχεύει επίσης στην προετοιμασία και περιγραφή του *European Action Plan for the Social Economy*, η έναρξη της οποίας ανακοινώθηκε την 1η Δεκεμβρίου 2019 έπειτα από την παρότρυνση και κατεύθυνση της προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ursula Von der Leyen³ προς τον επίτροπο απασχόλησης και κοινωνικών δικαιωμάτων της ΕΕ, Nicolas Schmit. Έκτοτε όπως είναι γνωστό έχουν ήδη πραγματοποιηθεί συναντήσεις και σχετικές ομιλίες σε πολλές πόλεις της Ευρώπης που οδήγησαν στην καταγραφή μίας πρότασης σχεδίου η οποία αναρτήθηκε στο τέλος του 2021⁴.

Για την κατά το δυνατόν πιο αντικειμενική τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων, έγινε χρήση και των πρόσφατων στατιστικών στα πεπραγμένα του τομέα Κ.Αλ.Ο. στην χώρα, όπως αναρτήθηκαν από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (διεύθυνση Κ.Αλ.Ο.) τα οποία περιέχονται στην αναρτημένη από τον Οκτώβριο 2020 έκθεση με γενικό τίτλο «Έκθεση Κ.Αλ.Ο. ετών 2019-2020».

2. Μεθοδολογία

Για τις ανάγκες της έρευνας συντάχθηκε ερωτηματολόγιο η δόμηση του οποίου βασίστηκε σε οδηγό επτά θεματικών ενοτήτων που αποτελούνται από είκοσι πέντε (25) ανοικτού τύπου ερωτήματα. Οι επτά βασικές θεματικές ερευνητικές ενότητες που συγκεντρώνουν την αναγκαία πληροφόρηση για την λειτουργία τους τομέα είναι: 1) Το περιβάλλον της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα σήμερα, 2) Συνθήκες λειτουργίας φορέων Κ.Αλ.Ο., 3) Ανταπόκριση φορέων στα κοινωνικά προβλήματα, 4) Συνεργασία κράτους (πολιτείας) με το πεδίο Κ.Αλ.Ο., 5) Δικτύωση φορέων Κ.Αλ.Ο. (ομάδες υποστήριξης), 6) Βιωσιμότητα των φορέων, 7) Συμπεράσματα της έρευνας και προβλήματα προς επίλυση.

Η επιλεγείσα μέθοδος συλλογής του ερευνητικού δείγματος ήταν η τυχαία δειγματοληψία (random sampling). Για αυτό, έγινε αποστολή με email στο σύνολο των φορέων οι οποίοι είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο Κ.Αλ.Ο. του Υπουργείου Εργασίας. Στις ηλεκτρονικές διευθύνσεις των 1.742 εγγεγραμμένων φορέων, στο μητρώο Κ.Αλ.Ο. εστάλη ερωτηματολόγιο 25 ανοικτών ερωτήσεων μαζί με υποστηρικτικό κείμενο (συνοδευόμενο από έντυπο συγκατάθεσης και διασφάλισης της ερευνητικής δεοντολογίας). Οι διευθύνσεις email βρέθηκαν από την αναρτημένη (2/9/2021) λίστα, στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εργασίας και συγκεκριμένα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://kalo.yeka.gr>. Από το σύνολο των απεσταλμένων προσκλήσεων συμμετοχής, μας επιστράφηκαν ως ανεπίδοτα 198 emails από λανθασμένες ή μη ισχύουσες διευθύνσεις. Οι υπόλοιποι 1.544 φορείς έλαβαν τα ερωτηματολόγια. Στο κείμενο αναφέρθηκε ο σκοπός και ο στόχος της σύνταξης των ερωτηματολογίων και εξηγήθηκε ο τρόπος αξιοποίησης τους για την παραγωγή ενός συνεκτικού κειμένου που θα αποτυπώσει την τρέχουσα κατάσταση αλλά και τις απόψεις - προτάσεις των δρώντων στον τομέα Κ.Αλ.Ο. Στα ερωτηματολόγια απάντησαν 34 φορείς. Η δημογραφική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος επιβεβαιώθηκε, αφού όπως διαπιστώθηκε προήλθε από δώδεκα γεωγραφικές περιφέρειες, από τις δεκατρείς συνολικά στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία των συμμετοχών

3. Action Plan for Social Economy, <https://www.socialeconomy.eu.org/2019/12/15/the-european-action-plan-for-social-economy-2/> και <https://www.socialeconomy.eu.org/our-work/institutions-we-work-with/>

4. Commission presents Action Plan to boost the social economy and create jobs <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10117&furtherNews=yes#navItem-1>

αφορούσε όπως είναι ευνόητο την περιφέρεια Αττικής (44,1%). Εξάιρεση αποτέλεσε η περιφέρεια Ηπείρου από την οποία δεν ανταποκρίθηκε κανείς από τους 45 συνολικά εγγεγραμμένους φορείς της ενώ από το σύνολο 140 φορέων της περιφέρειας Θεσσαλίας απάντησε μόνο ένας φορέας.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων φορέων (76,5% του συνόλου) ήταν Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας (ΣΚΩ) οι οποίες αποτελούν το 88,6 των συνολικών εγγραφών στο μητρώο της Κ.Α.Ο. Σημαντική επίσης συνεισφορά επί συνόλου παρά τον μικρό συνολικό αριθμό τους είχαν 2 από τους 29 Κοι.Σ.Π.Ε. (5,9%) και 2 από τις 67 (5,9%) Αστικές εταιρείες (ΑμΚΕ). Μικρή ανταπόκριση στην έρευνα έδειξαν τα 20 σωματεία (αρ.78 επ ΑΚ) με μία μόνο συμμετοχή, ενώ δεν συμμετείχαν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί (2 συνολικά), οι 8 αστικοί συνεταιρισμοί, οι 6 λοιπές νομικές μορφές και οι 20 συνεταιρισμοί εργαζομένων.

Αναφορικά με το επαγγελματικό αντικείμενο των φορέων όπως προκύπτει από τον δηλωμένο κατά την εγγραφή τους στο μητρώο Κ.Α.Ο., πρωτεύοντα ΚΑΔ (κωδικό δραστηριότητας) φαίνεται ότι οι 27 από τους 34 φορείς, παρέχουν ποικίλου τύπου υπηρεσίες όπως εκπαίδευση, συμβουλευτική επιχειρήσεων, διάφορες μελέτες, πολιτισμό, καλλιτεχνική έκφραση και εκδόσεις. Δύο από τους υπόλοιπους επτά ασχολούνται με την οικοτεχνική παραγωγή χειροποίητων τροφίμων (μαρμελάδα, μέλι), δύο άλλοι με την ανακύκλωση, δύο με το εμπόριο και ένας με την εστίαση (κυλικείο). Πλέον των παραπάνω, 78 φορείς ποικίλων τύπων (στην πλειοψηφία τους Κοιν.Σ.Επ.), προερχόμενοι από τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας, θέλησαν να συμμετέχουν ως παρατηρητές και συμμετοχοί στον διάλογο. Έτσι, ένα σύνολο 112 φορέων το 6,4% δηλαδή του συνόλου των εγγεγραμμένων φορέων Κ.Α.Ο συνετέλεσε με διάφορους τρόπους, στην συγγραφή, παρακολούθηση και ολοκλήρωση του έργου αυτού.

Στο πλαίσιο της ανοικτής διαδικασίας και της συνεχούς ενημέρωσης και συνεργασίας με τους συγγραφείς των απαντήσεων και των παρατηρητών του έργου, τα αποτελέσματα της επεξεργασίας του ερωτηματολογίου τα οποία καταγράφηκαν ανακοινώθηκαν και συζητήθηκαν σε τρεις (3) διαδικτυακές συναντήσεις με παρουσία συγγραφέων και παρατηρητών φορέων. Η τελική παρουσίαση των ευρημάτων, των προτάσεων δράσης και πολιτικών παρουσιάστηκε σε πανελλαδική διαδικτυακή εκδήλωση με παρουσία όλων των συντελεστών.

3. Η κοινωνική Οικονομία στον 20ό αιώνα

Οι νέες προκλήσεις που εμφανίστηκαν κατά την περίοδο των πετρελαϊκών κρίσεων του '70 και οι αναθεωρητικές αντιλήψεις στις δυτικές οικονομίες με κατεύθυνση στην κατάρτιση ισοσκελισμένων εθνικών προϋπολογισμών επέφεραν υστέρηση στην απασχόληση και δυσλειτουργίες στην αγορά εργασίας. Η αυξανόμενη ανεργία σε συνθήκες παραγωγικής στασιμότητας συνδυασμένη με τον στασιμοπληθωρισμό δημιούργησαν δραματικές συνθήκες διαβίωσης στους εργαζόμενους. Εν μέσω αυτών των πολιτικών και οικονομικών εκκρεμοτήτων λαμβάνει χώρα η συζήτηση - αρχικά στην Γαλλία - για την ΚΟ και τις ωφέλειες της. Συγκεκριμένα το 1980 παρουσιάζεται η Χάρτα της ΚΟ και στην συνέχεια - την επόμενη χρονιά - συγκροτήθηκε στη χώρα η διυπουργική αντιπροσωπεία της Κοινωνικής Οικονομίας (Délégation interministérielle à l'Économie Sociale DIES). Σύνομα ξεκινούν πρωτοβουλίες μεταξύ των οργάνων της ΕΕ χάραξης πολιτικών σχετικές με την απασχόληση ευάλωτων και ειδικών ομάδων όλων των κρατών μελών. Την ίδια περίοδο

στην Ιταλία κάνει την εμφάνισή του ο θεσμός των κοινωνικών επιχειρήσεων όπου διαμορφώνεται οικοσύστημα φορέων για την καταπολέμηση αναδυόμενων κοινωνικών προβλημάτων όπως η αντιμετώπιση της εξάρτησης και η ένταξη στην αγορά εργασίας μειονεκτικών εργαζομένων.

Η ΚΟ αποτελεί χώρο εφαρμογής πρωτοβουλιών της κοινωνίας των πολιτών με σκοπό την επίλυση επειγόντων ή χρόνιων κοινωνικών προβλημάτων τα οποία αδυνατεί να επιλύσει το κράτος στην απαιτούμενη ένταση και έκταση που υπαγορεύουν οι εκάστοτε συνθήκες. Οι κρίσεις στην απασχόληση ειδικότερα των ευάλωτων και ειδικών ομάδων ήταν ένα μόνιμο και πάγια επιδεινούμενο κατά καιρούς πρόβλημα χωρίς επίλυση. Οι ποικίλοι φορείς της ΚΟ και ειδικότερα οι Work Integration Social Enterprises (WISE) έδωσαν την ευκαιρία σε μειονεκτούντες εργαζόμενους⁵ όπως τους άνεργους ειδικών κατηγοριών (μακροχρόνια άνεργοι, άτομα περασμένης ηλικίας, κακοποιημένες γυναίκες, μονογονεϊκές οικογένειες, ανήκοντες σε εθνικές μειονότητες, κ.α.) να επανενταχθούν εργασιακά και σταδιακά να ενσωματωθούν στην κοινωνία⁶.

Οι φορείς της ΚΟ έχουν συνήθως συνεταιριστική δομή και διοικούνται δημοκρατικά σύμφωνα με την αρχή ένα μέλος μια ψήφος ενώ τα πλεονάσματα δεν διανέμονται ως κέρδη αλλά επανεπενδύονται για τους σκοπούς των φορέων και την δημιουργία θέσεων εργασίας. Νομοθετικά για πρώτη φορά οι κοινωνικές επιχειρήσεις εμφανίζονται στην Ιταλία με τον νόμο 381/1991. Σταδιακά εξαπλώνεται ο θεσμική μορφή τους σε πολλές άλλες χώρες της ΕΕ με κατεύθυνση ένταξης μειονεκτούντων ομάδων σύμφωνα με τις ανάγκες και προτεραιότητες κάθε κράτους. Άλλες σχετικές επίσης πρωτοβουλίες παρουσιάζονται σε κράτη όπως π.χ. Βέλγιο, Γαλλία, Πορτογαλία, Ελλάδα, με την θεσμική στήριξη της πολιτείας, οι οποίες στόχευαν στην επίλυση του προβλήματος εργασιακής ένταξης ευάλωτων ομάδων. Στην δεκαετία του 2000 παρουσιάζονται νόμοι για την κοινωνική επιχειρηματικότητα σε πολλές χώρες της Ευρώπης όπως π.χ. στην Φινλανδία (2003), στην Πολωνία (2007) και στην Ισπανία (2007). Βασικός παράγοντας για την ευόδωση των σκοπών τους, είναι η επιτυχής συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες και η υποστήριξη από την δημόσια διοίκηση και τους δήμους.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Euricse⁷, υπάρχουν δύο εκατομμύρια επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 10% όλων των επιχειρήσεων και απασχολούν περίπου 14,5 εκατομμύρια εργαζόμενους δηλαδή το 6,5% του συνόλου των εργαζόμενων στην ΕΕ. Η συνεισφορά των Κοινωνικών Επιχειρήσεων (ΚΕ) στην εργασιακή ένταξη και η βιώσιμη λειτουργία τους αποδεικνύει την αναγκαιότητα ύπαρξής τους. Είναι ο κοινωνικός χώρος όπου αποσβένονται οι αστοχίες των πολιτικών απασχόλησης ειδικότερα όσες αφορούν σε ομάδες μειονεκτούντων εργαζομένων. Όσων δηλαδή τα επίκτητα χαρακτηριστικά όπως π.χ. η ηλικία, η εθνικότητα, το φύλο αλλά και άλλων με κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως π.χ. τα ψυχοκοινωνικά νοσήματα ο εθισμός σε ψυχοτρόπες ουσίες και η παραβατικότητα, δημιουργούν μειωμένες ευκαιρίες πρόσβασης στην απασχόληση.

Στην Ελλάδα οι πρώτες σύγχρονες εφαρμογές της ΚΟ εμφανίζονται με την ίδρυση των κοι-

5. Η αναφορά στους μειονεκτούντες εργαζόμενους γίνεται στον κανονισμό 651/2014 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και στο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 10ης Σεπτεμβρίου το 2015 για την κοινωνική επιχειρηματικότητα.

6. Σχετικά με την εργασιακή ένταξη προγράμματα και πολιτικές σχεδιάστηκαν με επίκεντρο τις WISE από τη δεκαετία του 1990. Για παράδειγμα σε εθνικό επίπεδο στη Πορτογαλία, στην Γαλλία και στη Φινλανδία και σε περιφερειακό επίπεδο οι WISEs (on-the-job training) και τα social workshops στο Βέλγιο και Ισπανία (Defourny, Nyssens, 2008).

7. Euricse, "Social economy and social entrepreneurship", Social Europe guide, Volume 4, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 <https://www.euricse.eu/wp-content/uploads/2015/03/social-economy-guide.pdf>

νωνικών συνεταιρισμών περιορισμένης ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) στις αρχές της δεκαετίας 2000. Η στόχευση τους σύμφωνα με τον νόμο 2716/1999 ήταν η εργασιακή ένταξη ευάλωτων ομάδων και προωθήθηκε από το υπουργείο Υγείας με αφορμή την ψυχιατρική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στην χώρα μας. Ήταν απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης σε συνεργασία με την ΕΕ για την οριστική αποϊδρυματοποίηση των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα μέσω της κοινωνικής και εργασιακής τους ένταξης. Η λειτουργία και η γεωγραφική τους εξάπλωση εποπτεύεται έκτοτε από το Υπουργείο Υγείας. Το διοικητικό προσωπικό τους αποτελείται κυρίως από επαγγελματίες ψυχικής υγείας όπως είναι οι κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχίατροι και άλλες συναφείς ειδικότητες. Υποστηρίζονται μέσω αναθέσεων έργου από το δημόσιο σύστημα υγείας και εν γένει τον δημόσιο τομέα χωρίς να αποκλείεται και η απεύθυνση τους προς την αγορά. Συμβουλευτικά υποστηρίζονται από ποικίλες άλλες οργανώσεις και ιδρύματα σχετικά με την ψυχική ασθένεια. Για την βιώσιμη λειτουργία και την απασχόληση των ωφελουμένων μελών τους προβλέπεται από τον νόμο 4412/2016 η κατ' αποκλειστικότητα πρόσβαση των Κοι.Σ.Π.Ε. σε δημόσιες συμβάσεις παροχής ποικίλων υπηρεσιών (π.χ. καθαρισμού, εστίασης κ.α.).

Λίγα χρόνια μετά από την επιτυχή ίδρυση και λειτουργία αρκετών, αν και ελεγχόμενου αριθμού - Κοι.Σ.Π.Ε. αλλά και της εμφανώς επιτυχούς λειτουργίας του τομέα της ΚΟ στην υπόλοιπη Ευρώπη, αποφασίστηκε η θεσμοθέτηση των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ) και στην χώρα μας. Ο νόμος 4019/2011 (Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα) όριζε το πλαίσιο λειτουργίας των νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων που είχαν την μορφή μικρών συνεταιρισμών και ελάχιστον αριθμό πέντε ή επτά μελών. Συγκεκριμένα πρόβλεπε την ίδρυση τριών τύπων Κοιν.Σ.Επ., Ένταξης, Κοινωνικής Φροντίδας και Συλλογικού και Παραγωγικού σκοπού που είχαν κοινό τρόπο λειτουργίας αλλά διαφορετική στόχευση. Λίγα χρόνια αργότερα ο νόμος 4430/2016 αντικατέστησε τον προαναφερόμενο και επανακαθόρισε τις αρχές λειτουργίας των φορέων της ΚΟ προωθώντας κυρίως τις αρχές εναλλακτικής επιχειρηματικότητας μέσω του πλαισίου της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Α.Ο.).

Σήμερα όπως αποτυπώνεται στα ποσοτικά αποτελέσματα της έκθεσης του υπουργείου Εργασίας (Έκθεση Μαΐου 2020)⁸ δεν έχουν επιτευχθεί οι βασικοί ιδρυτικοί στόχοι των φορέων, ούτε η οικονομική τους βιωσιμότητα. Οι εν γένει ελάχιστες πρωτοβουλίες της πολιτείας και οι περιορισμένοι εύρους προσπάθειες της διεύθυνσης Κ.Α.Ο. για την οργάνωση του χώρου για την διάχυση των αρχών, των ωφελημάτων για την κοινωνία και του ρόλου των φορέων Κ.Α.Ο. δεν έχουν αποδώσει. Οι ασάφειες των νόμων, η απουσία εθνικού σχεδίου δράσης, οι αστοχίες σχεδιασμού πολιτικών για την Κ.Α.Ο. και επιπρόσθετα οι εκκρεμότητες του νόμου 4412/2016 για τις δημόσιες συμβάσεις (άρθρ. 20, 107 και 110.), συντελούν στην ανασφάλεια του χώρου και την ματαίωση των προσπαθειών των φορέων.

Τα χαμηλά επίπεδα αναγνώρισης του τομέα και των σκοπών λειτουργίας των φορέων Κ.Α.Ο. επιδεινώνουν το κλίμα και μειώνουν τα αποτελέσματα των προσπαθειών των φορέων Κ.Α.Ο. Επιπρόσθετα παρατηρείται δυσχέρεια συμμετοχής ή και άτυπου αποκλεισμού των φορέων στα προγράμματα στήριξης επιχειρήσεων από τον ΟΑΕΔ και στην χρηματοδότηση μέσω ΕΣΠΑ. Οι δυσκολίες συμμετοχής τους συνδέονται με την απουσία κεφαλαίου κίνησης τον τρόπο διοίκησης τους (διοικούσα επιτροπή), την έλλειψη εμπειριών και γνώσεων επιχειρησιακής διαχείρισης, την

8. ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ Κ.Α.Ο <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/ΕΤΗΣΙΑ-ΕΚΘΕΣΗ-ΚΑΛΟ-2019-2020-TELIKO-docx.pdf>

σύνθεση τους από ειδικές ομάδες του πληθυσμού και τη κοινωνική τους κατεύθυνση. Ως εκ τούτου καθίστανται ουσιαστικά μη ανταγωνιστικοί σε σύγκριση με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις δυσχεραίνοντας την συμμετοχή τους στο σύνολο σχεδόν των προγραμμάτων στήριξης.

Όπως είναι γνωστό, οι φορείς Κ.Α.Ο. δεν σκοπεύουν στην δημιουργία κερδών και τα τυχόν πλεονάσματα επιστρέφουν στους εργαζόμενους, με μορφή bonus. Σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούνται για την βελτίωση της απασχόλησης και δεν διανέμονται. Δεδομένων των παραπάνω και κυρίως της έλλειψης αρχικών κεφαλαίων, είναι σαφές ότι οι φορείς δεν έχουν κοινά κίνητρα και τρόπο λειτουργίας με τις κλασσικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις. Ειδικότερα στις περιπτώσεις των προγραμμάτων ΕΣΠΑ όπου απαιτείται οικονομική συμμετοχή από 30% έως 45% επί του συνολικού εγκεκριμένου ποσού π.χ. για κεφάλαιο κίνησης ή αγορά παγίων, οι φορείς δεν μπορούν να συμμετέχουν. Στην σπάνια περίπτωση που κάποιοι φορείς θα επιλεγούν, οι εκταμιεύσεις καθυστερούν συνήθως άνω των έξι μηνών, με αποτέλεσμα την έλλειψη ρευστότητας για κάλυψη των βασικών υποχρεώσεων τους (μισθοδοσία και εισφορές).

Οι προβλέψεις του Γ κεφαλαίου «Υποστηρικτικά μέτρα για τους φορείς Κ.Α.Ο. του νόμου 4430/2016 δεν υλοποιήθηκαν υποσκάποντας την προκοπή των φορέων. Επιπλέον, το γεγονός του μη ιδρυθέντος «Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας» (4430/2016, άρθρ. 10), δυσχεραίνει περαιτέρω την πορεία των εγχειρημάτων Κ.Α.Ο. Το σημαντικό επίσης ζήτημα της απουσίας στοχευμένης κατάρτισης και προετοιμασίας των μελών των φορέων για το κοινωνικώς επιχειρείν (εκπαίδευση, παρακολούθηση και καθοδήγηση) δημιουργεί περαιτέρω δυσκολίες κατανόησης και συντονισμού των κοινωνικών επιχειρήσεων.

4. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας

Η ανταπόκριση των φορέων στην έρευνα υπήρξε καταλυτική ενώ σε πολλές περιπτώσεις ο όγκος των πληροφοριών ήταν εξαιρετικά μεγάλος και υπερέβαινε τις ανάγκες των θεματικών ενοτήτων των ερευνητικών ερωτημάτων. Σε άλλες περιπτώσεις οι απαντήσεις παρουσίαζαν γενικεύσεις ή ασάφειες οι οποίες έπρεπε να ερμηνευθούν σε δεύτερο βαθμό. Παρατηρήσαμε ότι οι φορείς εκφράζουν απόψεις που επαναλαμβάνονται σε πολλές διαφορετικές θεματικές, γεγονός που δείχνει την συσχέτιση των προβλημάτων και την συμπληρωματικότητα των λύσεων που προτείνονται. Οι φορείς με τις προτάσεις και τις παρεμβάσεις τους επιχειρούν να βελτιώσουν την δυσμενή πορεία του κλάδου και αναλύονται στην συνέχεια.

4.1. Ποιο είναι το περιβάλλον της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα σήμερα

Στην τελευταία αναρτημένη λίστα εγγραφών του Μητρώου Κ.Α.Ο της 2/9/2021 υπάρχουν συνολικά 1.742 φορείς (όλων των τύπων) χωρίς τους 309 διαγραφμένους για διάφορους λόγους από το 2017 έως σήμερα. Έχουν αυξηθεί κατά 225 από το 2018 (1.517 φορείς) ενώ έχουν διαγραφεί στην ίδια περίοδο 231, δηλαδή οι διαγραφέντες ήταν περισσότεροι από όσους ιδρύθηκαν. Αποτυπώνεται έτσι το αρνητικό περιβάλλον που διαμορφώνουν οι συνεχείς κυβερνητικές αστοχίες και καθυστερήσεις στην εφαρμογή των νόμων και των εξαγγελιών στήριξης του τομέα της Κ.Α.Ο.

Στο σύνολο των 1742 εγγεγραμμένων φορέων πλειοψηφούν οι Κοιν.Σ.Επ. (1.590) με 91,3% και το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου (88,6%) δηλαδή 1.543 φορείς, καταλαμβάνεται από Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (ΣΚΩ). Οι υπόλοιπες 47 είναι Κοιν.Σ.Επ. ευάλωτων ομάδων (33) και μόνο 14 Κοιν.Σ.Επ. ειδικών ομάδων. Ο αριθμός των πολύ σημαντικών αυτών τύπων είναι πολύ μικρός λόγω της διάχυτης ασάφειας που υπάρχει για την ίδρυση αυτών τύπων φορέων, κυρίως των αποκλεισμών που υφίστανται. Οι 29 Κοι.Σ.Π.Ε. παρουσιάζουν σε εθνικό επίπεδο αριθμητική σταθερότητα με μικρή διαφορά από το 2018 λόγω της ελεγχόμενης εξάπλωσης τους από το Υπουργείο Υγείας. Ιδρύονται σύμφωνα με τις ανάγκες των τομέων ψυχικής υγείας (Το.Ψ.Υ) των περιφερειακών ενότητων της χώρας. Οι υπόλοιποι 20 Συνεταιρισμοί εργαζομένων (ΣυνΕργ) και οι 103 λοιπές μορφές φορέων (67 Αστικές εταιρείες, 20 Σωματεία, 6 λοιπές νομικές μορφές, 2 Αγροτικοί και 8 Αστικοί συνεταιρισμοί) συμπληρώνουν το γενικό σύνολο των φορέων, με τους τελευταίους (εκτός των αγροτικών και αστικών συνεταιρισμών) να αποτελούν σχήματα κυρίως εθελοντικής κατεύθυνσης και όχι επιχειρηματικού τύπου συνεταιριστικές οντότητες κοινωνικού χαρακτήρα όπως είναι οι Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε. και ΣυνΕργ.

Από την μελέτη των εγγραφών του μητρώου διαπιστώνεται το αρνητικό φαινόμενο της απουσίας ενδιαφέροντος εκ μέρους των φορέων για λήψη πιστοποιητικού μέλους. Σημειώνεται ότι, η λήψη και κατοχή πιστοποιητικού μέλους αποδεικνύει ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο έχουν καταθέσει έγκαιρα και με συγκεκριμένη διαδικασία στο Μητρώο Κ.Αλ.Ο. τα οικονομικά πεπραγμένα και τα αποτελέσματα της απασχόλησης στην παρελθούσα οικονομική χρήση, ενώ ταυτόχρονα αποτυπώνουν και προϋπολογισμό του επόμενου έτους. Ωστόσο, σύμφωνα με την αναρτημένη λίστα φορέων του μητρώου Κ.Αλ.Ο. φαίνεται ότι έχουν λάβει πιστοποιητικό μόνον 990 από τους 1742 εγγεγραμμένους δηλαδή το 57%. Οι υπόλοιποι φορείς δεν έχουν ανταποκριθεί στη διαδικασία γεγονός που υποδηλώνει αφενός την απουσία κλαδικής συναντίληψης στον τομέα Κ.Αλ.Ο αλλά αφετέρου, της διάχυτης απογοήτευσης και των ματαιωμένων προσδοκιών των φορέων. Σημειώνεται ωστόσο η ενδιαφέρουσα εξέλιξη σε σχέση με τα αντίστοιχα στοιχεία του 2018 όπου το πιστοποιητικό μέλους είχαν λάβει 643 από 1577 τότε εγγεγραμμένους φορείς δηλαδή μόνον το 42%.

Οι παραπάνω αναφερόμενες παθογένειες της λειτουργίας εν γένει του χώρου συνθέτουν και μια γενικότερη επιβράδυνση περιφερειακής και εθνικής δικτύωσης των φορέων. Ο κυριότερος λόγος, πρέπει να σημειωθεί, είναι η διάχυτη απογοήτευση από την οικονομική δυσπραγία και φθίνουσα πορεία τους. Η έλλειψη πόρων, έργου και κεφαλαίων οδηγεί τους φορείς σε απομόνωση, εσωστρέφεια και αναστολές στην συμμετοχή τους σε δικτυώσεις. Το γεγονός αυτό έχει αντίκτυπο στην απουσία τους από τις ελάχιστες εκ των πραγμάτων συλλογικές δράσεις ενημέρωσης και το εντεινόμενο αυτό έλλειμμα ανταλλαγής εμπειριών συντελεί στην αφάνεια και σταδιακή συρρίκνωση του τομέα Κ.Αλ.Ο. Οι προβλέψεις του νόμου 4430/2016 περί ενώσεων φορέων Κ.Αλ.Ο. (άρθρ. 9) αποτέλεσαν αφορμή και ευκαιρία σύστασης και εγγραφής και δευτεροβάθμιων φορέων δικτύωσης σε ορισμένες περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία εγγραφών του μητρώου Κ.Αλ.Ο. (9/2021), μόνον τέσσερις ενώσεις φορέων Κ.Αλ.Ο. ήταν εγγεγραμμένες, η «Συμπολιτεία» (Δυτική Ελλάδα) το «Αρχιπέλαγος» (Νότιο Αιγαίο), το Δίκτυο ΑΜΘ (Ανατ. Μακ-Θράκη), και η «Στερεά Δεσμός» (Στερεά Ελλάδα). Έπονται και άλλες οι οποίες είναι σε εξέλιξη έγκρισης και αφορούν στην Αττική, Κρήτη, Βόρειο Αιγαίο, Θεσσαλία κ.α. Παρά ταύτα η συμμετοχή των φορέων Κ.Αλ.Ο. σε αυτές είναι πολύ μικρή. Σε κάθε μία από τις δικτυώσεις αυτές παρουσιάζονται ως εγγεγραμμένα μέλη μόνον 15-30 πρωτοβάθμιοι φορείς αριθμός που κρίνε-

ται μη αντιπροσωπευτικός σε επίπεδο εκπροσώπησης του συνόλου των 1742 φορέων Κ.Αλ.Ο. Ωστόσο οι προσπάθειες για δικτύωση συνεχίζονται και σε πανελλαδικό επίπεδο με την επιτυχημένη και παλαιότερη όλων «Πανελλήνια Ομοσπονδία Κοι.Σ.Π.Ε» (Π.Ο. Κοι.Σ.Π.Ε.), και τη πιο πρόσφατη (2020) Πανελλήνια Συνομοσπονδία φορέων Κ.Αλ.Ο (ΠΑ.Σ.Ε Κ.Αλ.Ο.). Συναντώνται επίσης πρωτοβουλίες και άλλου τύπου φορέων Κ.Αλ.Ο. (ΑμΚΕ, Σωματείων) όπως μεταξύ άλλων, η Πανελλήνια Ένωση Συμπράξεων Κοινωνικής Οικονομίας. (Π.Ε.Σ.Κ.Ο.).

Σημαντικό ζήτημα που τονίζεται διαρκώς, είναι η επικρατούσα γραφειοκρατία των υπηρεσιών του Υπουργείου Εργασίας και συγκεκριμένα η διαδικασία έκδοσης διαφόρων πιστοποιητικών και βεβαιώσεων. Οι φορείς Κ.Αλ.Ο. υποχρεούνται να συλλέγουν και να προωθούν (μέσω uploading σε pdf) διάφορα αποδεικτικά προς την διεύθυνση Κ.Αλ.Ο. π.χ. έντυπα Ν και Ε3, πιστοποιητικό μη προσβολής αρχαιρειών κ.α. Όλα τα παραπάνω και πολλά άλλα έντυπα θα μπορούσαν ενδουπηρεσιακά να ανακτηθούν ηλεκτρονικά από τις αρμόδιες υπηρεσίες (ΑΑΔΕ, Ειρηνοδικεία, κλπ) από την διεύθυνση Κ.Αλ.Ο. Ο «ποιοτικός» έλεγχος και η εποπτεία της λειτουργίας και των στόχων των φορέων είναι πλημμελής. Αναφέρεται ότι πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις έχουν καταχρηστικά ιδρυθεί με την μορφή Κοιν.Σ.Επ. και θεωρούνται φορείς Κ.Αλ.Ο.

Οι φορείς ωστόσο επισημαίνουν τα κενά οργάνωσης του κράτους και ειδικότερα του υπουργείου Εργασίας που τους αφορά άμεσα. Συγκεκριμένα τονίζουν την υποστελέχωση της σημερινής διεύθυνσης και του μπρώου Κ.Αλ.Ο. Δημιουργούνται έτσι καθυστερήσεις απόκρισης στα αιτήματα των φορέων και εντείνεται η προαναφερόμενη δομική γραφειοκρατία. Σημειώνεται βεβαίως ότι σημαντικό μέρος των παρενεργειών οφείλεται στην υποβάθμιση της Κ.Αλ.Ο. από Ειδική Γραμματεία σε Διεύθυνση το 2019. Έκτοτε εκλείπουν εκδηλώσεις υψηλής επικοινωνιακής αξίας (εκθέσεις και ενημερωτικές πρωτοβουλίες) με σκοπό την διάχυση των σκοπών λειτουργίας του τομέα στην ευρύτερη κοινωνία και στους ΟΤΑ.

Όλοι οι φορείς επιμένουν στην κάθε μορφής οικονομική στήριξη τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο. απαραίτητη για την βιωσιμότητα τους. Ειδικά επισημαίνεται ότι η φοροαπαλλαγή στα πρώτα χρόνια λειτουργίας είναι απαραίτητη δεδομένης της μη ανταγωνιστικής εκ των πραγμάτων λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο, λόγω της σύνθεσης των μελών τους (άτομα ειδικών και ευάλωτων ομάδων).

4.2. Συνθήκες λειτουργίας φορέων Κ.Αλ.Ο.,

Παρά την διάχυτη ανησυχία για το μέλλον του τομέα και τις αναφορές στις δυσκολίες, πολλοί φορείς δηλώνουν ικανοποιημένοι από την πρωτοβουλία ίδρυσης του φορέα τους, το θετικό περιβάλλον συνεργασίας και σύμπνοιας μεταξύ των μελών και εν γένει το θεσμικό περιβάλλον. Κάποιοι από τους ερωτώμενους εξάρουν την θετική συνεισφορά των ελάχιστων - ανάλογα με τις ανάγκες - κέντρων στήριξης Κ.Αλ.Ο.⁹ Εντοπίζεται ωστόσο έλλειμμα δεξιοτήτων στην πλειοψηφία των φορέων γεγονός που οδηγεί στην ματαίωση των προσπάθειών των μελών για ένταξη στην απασχόληση. Παρά τις λίγες εξαιρέσεις επάρκειας επαγγελματικών δεξιοτήτων μελών ορισμέ-

9. Τα κέντρα στήριξης Κ.Αλ.Ο. είναι φορείς Κ.Αλ.Ο. που επιλέγχαν μετά από πρόσκληση του Υπουργείου Εργασίας τον Σεπτέμβριο 2018. Παρά την πρόβλεψη λειτουργίας 89 κέντρων στήριξης σε όλη την επικράτεια, τελικά μόνον 11 επιλέχθηκαν και μάλιστα με γεωγραφική και πληθυσμιακή αναντιστοιχία

νων φορέων που διαθέτουν π.χ. τεχνογνωσία στην ανάπτυξη ψηφιακών εφαρμογών, ο κίνδυνος διακοπής της λειτουργίας πολλών φορέων είναι διάχυτος και ορατός. Το γεγονός επιβαρύνεται από το έλλειμμα επικαιροποιημένων προγραμμάτων κατάρτισης αλλά και οικονομικής στήριξης στοχευμένων στα μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο. τα οποία στην πλειοψηφία τους ανήκουν σε ευπαθείς και ειδικές ομάδες.

Σχεδόν το σύνολο των φορέων Κ.Αλ.Ο. θεωρούν το θεσμικό περιβάλλον στην Ελλάδα μη αποτελεσματικό και εν γένει μη παραγωγικό. Διαπιστώνεται κενό γνώσης εκ μέρους των εκπροσώπων των ΟΤΑ και δημόσιων οργανισμών αλλά και των τραπεζών για τα χαρακτηριστικά και την λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. Ειδικότερα αναφέρθηκαν δυσχέρειες στην συνεργασία των φορέων Κ.Αλ.Ο με ΟΤΑ και άλλους δημοσίους φορείς. Για παράδειγμα, η παρατηρούμενη συχνά άρνηση παραχώρησης και χρήσης δημοτικών κτιρίων (βλ. παρ.3 άρθρ.5, ν4430/2016) επιφέρει δυσκολίες στην λειτουργία των φορέων, δημιουργεί καθυστερήσεις και ανακοπή των δράσεων τους και των ιδρυτικών τους σκοπών που σχετίζονται με τις τοπικές κοινωνίες. Κάποιες φωτεινές εξαιρέσεις ελάχιστων περιπτώσεων ΟΤΑ και φορέων του Δημοσίου που στηρίζουν όπως άλλωστε προβλέπει ο νόμος 4430/2016, τους φορείς Κ.,Αλ.Ο. απλώς επιβεβαιώνουν τον προαναφερόμενο κανόνα. Παράδειγμα, η πρωτοβουλία του δήμου Αθηναίων παραχώρησης δημοτικών χώρων σε Κοιν.Σ.Επ. το 2018 με τη δράση «κατάστημα στο κέντρο στην Στοά Εμπόρων». Επίσης άλλοι δήμοι όπως π.χ. το Χαλάνδρι που συνεργάζεται στενά με τις Κοιν.Σ.Επ. για την ένταξη ειδικών ομάδων, αλλά και στην ευρύτερη περιφέρεια ο δήμος της Κω αλλά και άλλοι, με πολύ θετικά αποτελέσματα.

Το έλλειμμα κατανόησης και υποστήριξης των φορέων από την ευρύτερη κοινωνία και τους ΟΤΑ οφείλεται και στην απουσία διάχυσης της σκοπιμότητας ύπαρξης τους, των ωφελειών του έργου τους, αλλά και των ιδιαιτεροτήτων στην λειτουργία τους. Οι φορείς πιστεύουν ότι η λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. θα ενδυναμωνόταν εάν είχε τεθεί σε εφαρμογή η εξαγγελθείσα από το 2016 (Ν4430) μέτρηση του Κοινωνικού Αντικτύπου. Οι περισσότεροι από τους φορείς θεωρούν τη αναγκαιότητα μέτρησης αυτονόητη διότι θα παραδειγματίσει, θα δημιουργήσει υπόδειγμα καλών πρακτικών και θα ξεχωρίσει την «ήρα από το στάρι». Ωστόσο η ασάφεια στις παρ. 9 και 10 του 2ου άρθρου του νόμου 4430/2016 εντείνει τα ερωτηματικά για τη αξιοπιστία του. Εκ τούτου, οι φορείς Κ.Αλ.Ο., εκφράζουν ανησυχίες για την σωστή εφαρμογή του, υπαινισσόμενοι και ενδεχόμενο τιμωρητικό χαρακτήρα των μετρήσεων.

Οι διαπιστούμενες ασάφειες του ισχύοντος νόμου 4430/2016 αναφέρονται επίσης στην αναντιστοιχία της περιγραφής της *Κοινωνικής Καινοτομίας* των φορέων Κ.Αλ.Ο., στη παρ. 4 του άρθρου 2, όπου αναφέρεται emphaticά ότι η λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. στηρίζεται «στην ισοτιμία και όχι στον ανταγωνισμό». Εκφράζεται εν κατακλείδι η ιδιαιτερότητα των φορέων και οι διαφορές τους από τους ιδιωτικούς φορείς που βασίζονται κατά κανόνα στον ανταγωνισμό. Ενδυναμώνεται έτσι το «νκηρό» αίτημα περί αμέλειας υλοποίησης των ρυθμίσεων του Γ' κεφαλαίου του νόμου (υποστηρικτικά μέτρα) για παράδειγμα των άρθρων 5 «Συμμετοχή των Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε υποστηρικτικά μέτρα», 6 «Συμμετοχή Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε προγραμματικές συμβάσεις» και 10, «ίδρυση ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας» τα οποία έως σήμερα παραμένουν ανενεργά σχεδόν στο σύνολο των προβλέψεων τους. Προτείνεται επίσης η «ρεαλιστικότερη» περιγραφή και υλοποίηση της ρύθμισης της παρ. 2 του άρθρου 5 (υποστηρικτικά μέτρα) για προγράμματα στήριξης της επιχειρηματικότητας σε

προγράμματα του ΟΑΕΔ (ή ΕΣΠΑ) με όρους που ταιριάζουν με τον χαρακτήρα και τις συνθήκες λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο.

Επίσης προβλέπεις όπως η ποσόστωση συμμετοχής των ειδικών ευάλωτων, ευπαθών και ειδικών ομάδων μελών στο σύνολο των μελών π.χ. κατά 30% (Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ευάλωτων ομάδων) και κατά 50% (Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ειδικών ομάδων) ή και του ορίου 40% ελάχιστης συμμετοχής των εργαζόμενων μη μελών στις υπόλοιπες Κοιν.Σ.Επ. θεωρούνται αποτρεπτικές για ίδρυση νέων φορέων και βιώσιμη λειτουργία τους. Εικάζεται ότι η αναφορά σε ποσοστά συμμετοχής μπορεί να εναρμονίζονται με οδηγίες της ΕΕ, ωστόσο η ασάφειες και η γραφειοκρατία που υποκρύπτεται κατά την εφαρμογή δημιουργεί αναστολές και ματαιώσεις πρωτοβουλιών.

Αναφορικά με τους περιορισμούς στο εθελοντικό έργο των μελών, έχει παρατηρηθεί ότι τα ιδρυτικά μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο τουλάχιστον στα πρώτα βήματα της λειτουργίας τους προσφέρουν εθελοντική υπηρεσία με σκοπό η εργασία τους να αρχίσει να παράγει έσοδα για τον φορέα. Ταυτόχρονα όμως δεν διαθέτουν πόρους για προσλήψεις με συνέπεια η διαδικασία της κοινοποίησης λίστας και των ωραρίων εθελοντών στην τοπική αρχή απασχόλησης κρίνεται γραφειοκρατική και μη εφαρμόσιμη. Συμφωνούν ωστόσο σχεδόν ομόφωνα για τη τήρηση μητρώου εθελοντών εντός του φορέα αλλά πολλοί διαφωνούν ως προς τη τήρηση ενός Κεντρικού Μητρώου Εθελοντών. Εξηγούν κάποιοι από αυτούς, ότι η προοπτική δημιουργίας ενός Κεντρικού Μητρώου Εθελοντών αν και γραφειοκρατική, μπορεί -υπό προϋποθέσεις- να φανεί χρήσιμη αλλά για να γίνει αυτό είναι απαραίτητο να αναπτυχθεί πρώτα ένα συμπαγές και σαφώς διατυπωμένο θεσμικό πλαίσιο.

Αναφορικά με τις δημόσιες συμβάσεις, αναφέρθηκε ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο. στο σύνολο τους εκτός των Κοι.Σ.Π.Ε. και πολύ λίγων Κοιν.Σ.Επ. δεν έχουν εμπειρία στην ανάληψη και υλοποίηση τους. Τονίστηκε επίσης, ότι όταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις κάποιοι φορείς συμμετέχουν σε δημόσιες συμβάσεις, δεν αποζημιώνονται έγκαιρα από τους εποπτεύοντες φορείς (π.χ. ΟΤΑ). Έτσι δημιουργείται κενό ρευστότητας και αδυναμία κάλυψης των υποχρεώσεων τους προς τρίτους. Επιπλέον είναι υπόχρεοι παρακρατήσεων όπως οι υπόλοιπες ιδιωτικές επιχειρήσεις, ύψους 8% επί της συνολικής αξίας των συμβάσεων. Συνεπεία τούτων δημιουργείται οικονομική δυσχέρεια και δυσκολία εξασφάλισης εγγυητικών επιστολών αφού οι τράπεζες απαιτούν εγγυήσεις με ισόποσες δεσμεύσεις καταθέσεων. Επιπλέον των παραπάνω, ο αποκλεισμός του συνόλου των Κοιν.Σ.Επ. από τις προβλέψεις του άρθρου 20 του νόμου 4412/16 για τις κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις με δημόσιους φορείς και ΟΤΑ επιδεινώνει την απασχόληση των ειδικών και ευάλωτων ομάδων στους φορείς. Επίσης το αναμενόμενο από το 2016 προεδρικό διάταγμα (παρ.4, άρθρ. 20) για αναγκαίες διευκρινήσεις όπως α) το κατώτατο ποσοστό των συμβάσεων, β) τα είδη και οι κατηγορίες των συμβάσεων, γ) οι ειδικότεροι όροι ανάθεσης των συμβάσεων και δ) το διαφορετικό ελάχιστο ποσοστό εργαζομένων ευπαθών ομάδων δεν έχει εκδοθεί.

4.3. Ανταπόκριση των φορέων στα κοινωνικά προβλήματα

Οι φορείς που συμμετείχαν στην έρευνα δραστηριοποιούνται σε ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών και σε τομείς οικοτεχνικής παραγωγής/μεταποίησης τροφίμων. Συνοπτικά, παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες π.χ. σε ηλικιωμένους, υπηρεσίες κατάρτισης, συμβουλευτικής, ανακύκλωσης και κλιματικής αλλαγής, πολιτισμού και παράδοσης. Ειδικότερα οι φορείς Κοι.Σ.Π.Ε. και οι Κοιν.Σ.Επ.

ένταξης ειδικών και ευάλωτων ομάδων προσφέρουν ψυχοκοινωνική αποκατάσταση και εργασιακή ένταξη στα μέλη τους. Οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας στοχεύουν κυρίως στην εργασιακή ένταξη μελών με ποικίλα κοινωνικά χαρακτηριστικά (νέους ανέργους και μακροχρόνια ανέργους). Παρά τους διαφορετικούς καταστατικούς σκοπούς των φορέων διακρίνουμε κοινό στόχο στη δημιουργία θέσεων εργασίας και αξιοπρεπούς απασχόλησης ή κοινωνικής επένταξης των μελών τους.

Από την μελέτη της έκθεσης Κ.ΑΛ.Ο. που αναρτήθηκε το 2020 από την διεύθυνση Κ.ΑΛ.Ο. διαπιστώνεται ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε. αποτελούν εξαίρεση και έχουν σταθερά διαμορφούμενη βιώσιμη οικονομική πορεία επιτυγχάνοντας θεραπευτική και ενταξιακή αποτελεσματικότητα. Ενώ, οι Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων και ειδικών ομάδων, παρά το γεγονός της κοινής τους κατεύθυνσης με τους Κοι.Σ.Π.Ε. δηλώνουν δυσκολίες πρόσβασης σε δημόσιες συμβάσεις και άλλα οικονομικά ωφελήματα. Εδώ είναι αναγκαία η αναφορά στην δύο διαφορετικών ταχυτήτων αντιμετώπιση των κοινωνικών επιχειρήσεων. Οι Κοι.Σ.Π.Ε ιδρύονται σύμφωνα με το άρθρο 12 του νόμου 2716/1999 «Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις» του Υπουργείου Υγείας. Εύλογα συνεπώς παρέχονται ωφελήματα και διευκολύνσεις από το υπουργείο Υγείας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ένταξης των ψυχικώς νοσούντων μέσω των Κοι.Σ.Π.Ε. Ωστόσο παραμέληση και η απουσία μέριμνας για τις Κοιν.Σ.Επ. ένταξης παραμένει θεσμικό ατόπημα.

Αναφορικά με την ευόδωση δημιουργίας απασχόλησης σε ειδικές και ευάλωτες ομάδες μέσω των φορέων Κ.ΑΛ.Ο αναφέρθηκε και η αναγκαιότητα σχεδιασμού στοχευμένων πολιτικών και προγραμμάτων μέσω του ΕΣΠΑ και του ΟΑΕΔ (στο εξής ΔΥΠΑ). Ωστόσο θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες των φορέων Κ.ΑΛ.Ο όπως η περιορισμένη ταμειακή ρευστότητα και η σύσταση τους από ειδικές και ευάλωτες ομάδες οι οποίες επιβραδύνουν την εξέλιξη τους και πρέπει να αντιμετωπιστούν με κατάλληλες ρυθμίσεις. Προτείνεται για παράδειγμα, ένας συνδυασμός οικονομικής στήριξης, συμβουλευτικής, εκπαίδευσης στην διαχείριση, παροχή επιχειρηματικών συμβουλών για την σύνταξη επιχειρηματικών σχεδίων, νομική στήριξη, αλλά ταυτόχρονα και επιβράβευση σε κάθε επιτυχημένη προσπάθεια και καλή πρακτική.

Η πλειοψηφία των φορέων πιστεύει ότι για να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες των φορέων, είναι αναγκαίο να δημιουργηθούν κέντρα στήριξης Κ.ΑΛ.Ο. ανάλογα με τον με τον πληθυσμό των φορέων σε κάθε περιφέρεια. Θα μπορούν να κατευθύνουν τους φορείς σε ζητήματα σύνταξης επιχειρηματικών σχεδίων, στρατηγικών marketing και επικοινωνίας, σχεδιασμού προϊόντων και υπηρεσιών, κοινωνικού marketing και έρευνας αγοράς. Πλέον τούτων, η δικτύωση μεταξύ των φορέων και η αντιπροσώπευση τους από ένα τριτοβάθμιο όργανο-συνομιλητή με το κράτος θα δυναμώσει την φωνή του τομέα και θα κάνει γνωστή την παρουσία του τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς μια ολιστική προσέγγιση που συνδυάζει την διάδραση εντός μιας εθνικής πολυπρόσωπης δικτύωσης φορέων Κ.ΑΛ.Ο. και της σταδιακά βελτιούμενης επαγγελματικής τους επάρκειας θα δώσει καλά παραδείγματα και πρακτικές, θα βελτιώσει την διάχυση της γνώσης σε νεοεισερχόμενους φορείς και θα αναδείξει την κοινωνική αξία του τομέα Κ.ΑΛ.Ο. Πολλοί φορείς επέμειναν ότι η επαγγελματική χειραφέτηση των φορέων μέσω ενός τριτοβάθμιου οργάνου, πλαισιωμένη από την λειτουργία υποστηρικτικών κέντρων που θα προέρχονται από την ίδια την βάση του τομέα θα οδηγήσει σε ένα επόμενο βήμα, την σύσταση δηλαδή ενός θεματικού επιμελητηρίου Κ.ΑΛ.Ο. που θεωρείται από πολλούς επιτακτική ανάγκη.

4.4. Συνεργασία κράτους (πολιτείας) με τον τομέα της Κ.Αλ.Ο.

Όπως προαναφέρθηκε και αλλού, αναμένονται ειδικά σχεδιασμένες πολιτικές και εφαρμογή τους από την ΔΥΠΑ προσαρμοσμένες στις ανάγκες των μελών των φορέων (ευάλωτες και ειδικές ομάδες) εφαρμοστέες εντός των φορέων Κ.Αλ.Ο. Πολλοί ωστόσο αναφέρουν με απογοήτευση ότι η ΔΥΠΑ, δεν τα έχει καταφέρει έως σήμερα και δεν περιμένουν πολλά κρίνοντας τις πολιτικές στις οποίες - ίσως λόγω άγνοιας - εξομοιώνει τους φορείς της Κ.Αλ.Ο με τον ιδιωτικό τομέα. Κάποιοι μάλιστα τείνουν να επιζητούν και να προτιμούν την εκπαιδευτική παρουσία του ιδιωτικού τομέα αφού ο δημόσιος (ΔΙΕΚ) δεν σχεδιάζει στοχευμένα στις ιδιαιτερότητες των μελών Κ.Αλ.Ο. προγράμματα κατάρτισης.

Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. είναι ουσιαστική για την λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. Οι εμφανιζόμενες εξαιρέσεις συνεργασίας των ΟΤΑ με φορείς Κ.Αλ.Ο. επιβεβαιώνουν τον κανόνα και εντοπίζονται σε ελάχιστους δήμους και περιφέρειες στις περιοχές της Θεσσαλίας, Αττικής, Στερεάς, Δυτικής Ελλάδας, Κρήτης, Ιονίων νήσων και Πελοποννήσου. Στην πλειοψηφία των ΟΤΑ επικρατεί αδιαφορία ενώ αναφέρθηκαν και ζητήματα κατάχρησης εξουσίας των αιρετών στους ΟΤΑ αφού διαπιστώνεται ότι προσωπικές και πολιτικές γνωριμίες με στελέχη δήμων διευκολύνουν την «προκοπή» κάποιων φορέων Κ.Αλ.Ο. έναντι των υπολοίπων. Άλλωστε όπως αναφέρθηκε και αλλού, το έλλειμμα ενημέρωσης συντελεί στη διάχυτη καχυποψία εκ μέρους των ΟΤΑ αναφορικά με τον προσανατολισμό στην απασχόληση των φορέων Κ.Αλ.Ο. που συνήθως συγκέονται με τις ΜΚΟ. Σε πολλούς ΟΤΑ μάλιστα, διαπιστώνεται εχθρότητα εκ μέρους των σωματείων εργαζομένων διότι «βλέπουν» απειλή απώλειας της θέσης τους στην περίπτωση σύναψης σύμβασης έργου μιας Κοιν.Σ.Επ. με δήμο. Εν κατακλείδι οι φορείς αντιλαμβάνονται την αναγκαιότητα αυτοοργάνωσης τους και άσκησης «πίεσεων» σε διάφορες κατευθύνσεις από έναν εθνικό φορέα Κ.Αλ.Ο. και δικτύωσης με ισότιμου βαθμού φορείς της ΕΕ. Η καθολικώς αναφερόμενη και αναζητούμενη συνεργασία κράτους και τομέα Κ.Αλ.Ο. πιστεύουν ότι θα προσελκύσει νέους σε παραγωγική ηλικία και θα μειώσει τους δείκτες μετανάστευσης σε οικονομίες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης (φαινόμενο brain drain). Η βιώσιμη λειτουργία των φορέων θα προσφέρει βελτίωση του δείκτη ευτυχίας των πολιτών, αξιοπρεπή εργασία, κοινωνική ενδυνάμωση και εθελοντική συμμετοχή σε πολιτιστικά και ψυχαγωγικά δράματα που απευθύνονται στην κοινότητα.

4.5. Δικτύωση φορέων Κ.Αλ.Ο.

Αναφέρθηκε επανειλημμένα ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο. στη συντριπτική τους πλειοψηφία θεωρούν εξαιρετικά σημαντικό και κεντρικής σημασίας ζητούμενο τη δικτύωση του φορέα τους με άλλους φορείς του πεδίου (ή και εκτός πεδίου). Πιστεύουν ότι με τη δικτύωση επιτυγχάνεται η εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων, θέσεων, αντιλήψεων, καλών πρακτικών και τεχνογνωσίας. Η δικτύωση θα φέρει τη δημιουργία συμπράξεων οι οποίες με τη σειρά τους θα διασφαλίζουν-σε σημαντικό βαθμό-άμεσα αλλά και έμμεσα, βραχυπρόθεσμα αλλά και μεσο-μακροπρόθεσμα, τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων που συμμετέχουν σε αυτές. Επίσης η συμμετοχή σε δίκτυα με

άλλους φορείς του πεδίου θα συντελέσει στην αναγνωρισιμότητα τους, την αποτελεσματικότερη προβολή και προώθηση του έργου τους στις τοπικές και στις ευρύτερες κοινωνίες και θα οδηγήσει στη βελτίωση των χρηματοοικονομικών μεγεθών τους. Μερικοί φορείς μάλιστα υπογραμμίζουν την ανάγκη για συμμετοχή σε δίκτυα και συμπράξεις όχι μόνο σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο αλλά και σε διεθνές με απώτερο σκοπό τη συνεργασία με φορείς του εξωτερικού, την ανταλλαγή απόψεων και πρακτικών και τελικά τη βελτίωση τους σε όλους τους τομείς.

Επισημάνθηκε όμως, το έλλειμμα ενημέρωσης ως προς την λειτουργία τέτοιων δικτύων ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις αναφέρθηκαν ανησυχίες για έλλειψη πνεύματος συνεργασίας. Αναφέρθηκε συγκεκριμένα ότι κάποιες δικτυώσεις χαρακτηρίζονται από κομματικές επιρροές γεγονός που αποθαρρύνει πολλούς φορείς στο να συμμετέχουν. Πάνω από τους μισούς φορείς που έλαβαν μέρος στην έρευνα συμμετέχουν σε κάποιο δίκτυο, σύμπραξη ή ομάδα πράγμα το οποίο δείχνει την ξεκάθαρη αποφασιστικότητα για συνέργειες στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Στις περισσότερες περιπτώσεις η συμμετοχή αφορά σε τοπικά ή εθνικά δίκτυα ενώ υπάρχουν σπάνια παραδείγματα συμπράξεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο κυρίως στο πλαίσιο ευρωπαϊκών έργων. Συνεπώς η δικτύωση αναδεικνύεται ως βασική προτεραιότητα και στόχος των φορέων μέσω της ενεργού συμμετοχής τους σε ενώσεις.

4.6. Βιωσιμότητα των φορέων Κ.Αλ.Ο.

Από οικονομικής απόψεως τα περισσότερα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. είναι προβληματικά από την έναρξη τους λόγω απουσίας αρχικού κεφαλαίου και αδυναμιών πρόσβασης σε χρηματοδότηση. Εξαιρεση αποτελούν οι Κοι.Σ.Π.Ε. που ιδρύονται σύμφωνα με τον ν2716/1999 και υπερτερούν τόσο σε επίπεδο οργανωτικής και θεσμικής στήριξης όσο και οικονομικής. Είναι κατανοητό ωστόσο ότι η επιτυχία των Κοι.Σ.Π.Ε. βασίστηκε στην ωρίμανση των εγχειρημάτων, την εμπειρία αλλά και τεχνογνωσία των επαγγελματιών ψυχικής υγείας που συμβάλουν στην σταδιακή τους ανάπτυξη και ανταπόκριση στις ανάγκες της κοινότητας.

Στην «Έκθεση Κ.Αλ.Ο.» ετών 2019-2020 διαπιστώνεται ότι το 2018 από τους 1.419 φορείς (Κοιν.Σ.Επ. και Συνεταιρισμοί εργαζομένων) μόνο οι 401 (28,2% του συνόλου), δήλωσαν 1.577 εργαζόμενους (Μ.Ο. 1,1 ανά φορέα) ενώ το υπόλοιπο 72% των φορέων δεν είχαν απασχολούμενους. Οι υπόλοιποι φορείς Κ.Αλ.Ο., όπως οι Αστικοί Συνεταιρισμοί, οι Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρίες, τα Σωματεία και οι Κοι.Σ.Π.Ε., παρουσίασαν καλύτερο μέσο όρο αλλά δεν συγκέντρωσαν επίσης μεγάλο αριθμό απασχολούμενων. Δηλαδή, οι 98 συνολικά παραπάνω τύποι φορέων, δήλωσαν 1.619 εργαζόμενους (Μ.Ο. 16,5 ανά φορέα). Σε αυτόν τον μέσο όρο, οι Κοι.Σ.Π.Ε. επηρέασαν ανοδικά τους δείκτες αφού ορισμένοι από τους φορείς αυτούς απασχολούν 40 έως και 100 ωφελούμενους. Συνολικά οι 3.196 συνολικά εργαζόμενοι στον τομέα Κ.Αλ.Ο. συγκέντρωσαν αθροιστικά, σύμφωνα με την έκθεση, 1164 επίσιες μονάδες εργασίας (ΕΜΕ). Εκτός του αντικειμενικά αμελητέου αριθμού απασχολούμενων και ΕΜΕ αναδεικνύεται και ο προσωρινός χαρακτήρας της απασχόλησης στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Δηλαδή ο κάθε εργαζόμενος εργάστηκε κατά μέσο όρο τέσσερις (4) μήνες. Στο ίδιο κείμενο περιγράφεται και η εύθραυστη βιωσιμότητα. Συγκεκριμένα όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, από τους 643 φορείς που δήλωσαν οικονομικά στοιχεία, πάνω από τους μισούς (57%), είτε δεν είχαν έσοδα είτε ο μέγιστος κύκλος εργασιών ήταν μόνο 10.000€.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα ένας φορέας Κ.Α.Ο. για να μπορέσει να επιτύχει βιώσιμη λειτουργία, την ωρίμανση των μελών του και ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει μια σειρά παραγόντων όπως προαναφέρθηκαν. Για παράδειγμα η αξιοποίηση καλών πρακτικών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, η δικτύωση, ο διαρκής διάλογος με την κοινωνία και η εξασφάλιση πηγών χρηματοδότησης -ειδικά κατά το στάδιο της ίδρυσης- αποτελούν σημαντικούς παράγοντες εξασφάλισης της βιωσιμότητας ενώ συνιστούν επίσης αποτελεσματικές πρακτικές. Σε λειτουργικό επίπεδο είναι σημαντική η ύπαρξη ενός σαφώς διατυπωμένου Κοινωνικού Επιχειρηματικού Σχεδίου από πλευράς φορέα που θα συνοδεύεται από αναλυτική έρευνα αγοράς πριν ακόμα την ίδρυση του και θα χαρακτηρίζεται από ισορροπία κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου.

Αποτυπώθηκε επανειλημμένα ότι η κατάρτιση, το όραμα, οι βιώσιμη προοπτική πρωτοβουλιών για καινοτόμες δράσεις (κοινωνική καινοτομία) είναι συνεχές ζητούμενο στον χώρο. Επίσης με θετικό κοινωνικό & περιβαλλοντικό αντίκτυπο και η συστηματική προβολή του έργου των φορέων Κ.Α.Ο. είναι απαραίτητη συνθήκη για την επιτυχία του τομέα. Απαιτείται ωστόσο κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, με υψηλή εκπαίδευση και συνεχή κατάρτιση/ενημέρωση και ύπαρξη κατάλληλου χώρου για τις δραστηριότητες του φορέα. Αναγκαία συνθήκη επίσης είναι οι τροποποιήσεις του νομοθετικού πλαισίου. Έτσι θα επανασχεδιαστούν στοχευμένες πολιτικές που λαμβάνουν υπόψη την διαφορετικότητα και τις ιδιαιτερότητες των φορέων Κ.Α.Ο.

Στο σύνολο τους οι φορείς θεωρούν σημαντικό παράγοντα για τη βιωσιμότητα τους, την πρόσβαση σε χρηματοδοτήσεις και ευρωπαϊκά προγράμματα καθώς επίσης και την εξασφάλιση αρχικού κεφαλαίου μέσω επιδότησης λειτουργίας ή πρόσβασης σε χαμηλότοκο δανεισμό. Προτείνουν την ανάπτυξη μέτρων -από πλευράς πολιτείας- που θα αφορά σε φοροελαφρύνσεις και φοροαπαλλαγές των φορέων Κ.Α.Ο. Όπως προκύπτει από την έρευνα (Κατωμέρης, Τσιλίκης, 2022), οι περισσότερες Κοιν.Σ.Επ. που έχουν ιδρυθεί μετά το 2017 δεν απασχολούν προσωπικό και πραγματοποιούν σχεδόν μηδενικό κύκλο εργασιών ή έχουν πενιχρά και μη βιώσιμα έσοδα. Οι νεότεροι φορείς επιπλέον δεν συμμετέχουν σε δικτύώσεις και σε συμπράξεις. Οι επιχειρηματικές προσπάθειες και δράσεις τους βασίζονται περισσότερο στην εθελοντική δράση των μελών τους η οποία προς το παρόν δεν φέρνει οικονομικά αποτελέσματα. Αντίθετα, όσοι φορείς από τους ερωτηθέντες, είναι επιχειρησιακά και διοικητικά «ώριμοι» όπως οι Κοι.Σ.Π.Ε., οι Αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες αλλά και ορισμένες Κοιν.Σ.Επ., επιδεικνύουν επαγγελματική συγκρότηση και εμφανίζουν κύκλο εργασιών άνω των 30.000€ ορισμένες δε άνω των 50.000€. Έτσι καταφέρνουν και απασχολούν ακόμη και 25 άτομα (Κοι.Σ.Π.Ε. και ΑμΚΕ), ενώ συμμετέχουν και σε ποικίλες συμπράξεις ως εταίροι σε εθνικά και ευρωπαϊκά προγράμματα.

Όσοι από τους ερωτηθέντες φορείς δραστηριοποιούνται στην ένταξη ατόμων με αναπηρίες, επικεντρώθηκαν στην θετική επίδραση που μπορούν να έχουν οι κρατικές επιχορηγήσεις, όπως π.χ. στους Κοι.Σ.Π.Ε. από το Υπουργείο Υγείας, για ανάπτυξη προγραμμάτων εργασίας ευπαθών ομάδων πληθυσμού, προγραμμάτων ανάπτυξης επαγγελματικών δεξιοτήτων για άτομα με αναπηρία και απονομή εκπαιδευτικών υποτροφιών για τα παραπάνω άτομα. Αντίστοιχα όμως υπογράμμισαν την αρνητική εικόνα που δημιουργείται λόγω της μειωμένης αποδοχής τους από την κοινωνία ακόμη και για εγχειρήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης μέσω της εργασιακής ένταξης. Η έλλειψη οικονομικών πόρων, οι ευκαιρίες χρηματοδότησης, η καχυποψία στην κοινωνία, η περιρρέουσα εντός του πεδίου ιδεολογική στάση, η εσωστρέφεια και ο απομονωτισμός, αποτελούν τροχοπέδη για την ανάπτυξη τους.

Συμπεράσματα και προτάσεις

Η σημερινή στάσιμη κατάσταση στον χώρο της Κ.Α.Ο. και τα περιορισμένης αξίας αποτελέσματα των φορέων της αποτυπώνονται με σαφήνεια στις αναρτημένες εκθέσεις της διεύθυνσης Κ.Α.Ο. Στην ενότητα για τη βιωσιμότητα των φορέων διαπιστώνεται ότι μόνο το 28% του συνόλου καταφέρνουν να απασχολούν έστω και έναν εργαζόμενο. Η εργασία ωστόσο κατά μέσο όρο δεν διαρκεί παραπάνω από τέσσερις μήνες (4) όπως αποδεικνύεται με απλό υπολογισμό των συνολικών ΕΜΕ και των εργαζομένων στον χώρο της Κ.Α.Ο. Σημειώνεται επιπλέον στην τελευταία έκθεση (2020) ότι ο κύκλος εργασιών της πλειοψηφίας των φορέων ήταν είτε μηδενικός είτε έφτανε κατά μέγιστο τις 10.000€. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. συγκρινόμενοι με τις Κοιν.Σ.Επ., αποτελούν φωτεινή εξαίρεση του πεδίου και υπερτερούν στους δείκτες εργασιακής ένταξης και κύκλου εργασιών. Βάσει του ιδρυτικού τους νόμου (άρθρ. 12, Ν2716/1999) έχουν διαφορετική δομή και οργάνωση και υποστηρίζονται τεχνικά και οικονομικά από το υπουργείο Υγείας στο οποίο οργανικά ανήκουν.

Σύμφωνα με την έρευνα είναι γεγονός ότι ο τομέας Κ.Α.Ο. δεν έχει προς το παρόν ωφεληθεί από τις προβλέψεις του νόμου 4430/2016 διότι ο νόμος όπως ομόφωνα αναφέρθηκε δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί. Ειδικότερα οι ρυθμίσεις του Γ' Κεφαλαίου «Υποστηρικτικά μέτρα για τους φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμη και σήμερα. Αποτέλεσμα, οι φορείς να στερούνται μεταξύ πολλών άλλων εξαγγελθεισών ρυθμίσεων, του Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας (άρθρ.10) το οποίο θα συνεισέφερε στην οικονομική βιωσιμότητα των φορέων ή ακόμη και των προβλέψεων για την συμμετοχή των φορέων σε δημόσιες συμβάσεις (άρθρ.6). Πολλά ακόμη άρθρα είναι ασαφή ή και δυσλειτουργικά π.χ. περί εθελοντισμού (άρθρ.8), περί κοινωνικού αντικτύπου (παρ.9,10, άρθρ.2), με αποτέλεσμα να δημιουργούν σύγχυση αλλά και ματαιώση στους φορείς. Επιπλέον όλων των προαναφερθέντων, η απουσία εκδηλώσεων διάχυσης και διάδοσης στην κοινωνία της αποστολής των φορέων Κ.Α.Ο. δημιουργεί προβλήματα στη αποστολή τους, αδιαφορία εκ μέρους των ΔΟΥ, των τραπεζών ή ακόμη και αρνητική συμπεριφορά - εκτός λίγων φωτεινών εξαιρέσεων- εκ μέρους δημοσίων φορέων και δήμων.

Εν μέσω αυτού του αρνητικού εν γένει κλίματος γίνονται σοβαρές προσπάθειες από αρκετούς φορείς οι οποίοι με μεγάλες οικονομικές θυσίες παραμένουν ενεργοί και αποτελεσματικοί. Ωστόσο η πλειοψηφία των φορέων χειμάζεται. Η απουσία ειδικού πλαισίου ταμειακής υποστήριξης, ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης μελών φορέων Κ.Α.Ο. με ειδικές προβλέψεις στις ιδιαιτερότητες της λειτουργίας τους, ακυρώνει κάθε προσπάθεια. Η απουσία ειδικού εκπαιδευτικού πλαισίου σε τεχνολογίες αιχμής αλλά και γνώσεων κοινωνικής επιχειρηματικότητας, προσαρμοσμένου στις ειδικές ανάγκες των μελών και ωφελουμένων των φορέων Κ.Α.Ο., επιδεινώνει επιπλέον το κλίμα.

Στην παρούσα έρευνα οι απαντήσεις, προτάσεις και αιτήματα των φορέων Κ.Α.Ο. διακρίνονται εν πολλοίς από ανάμικτα συναισθήματα εγκατάλειψης και αποφασιστικότητας. Κατά τη διάρκεια της διεξαχθείσας έρευνας επισημαίνουν ότι για να συνεχίσουν το δύσκολο έργο ανασυγκρότησης του τομέα είναι αναγκαίες πολλές και ποικίλες τομές. Συνοψίζοντας στα ανοικτού τύπου ερωτηματολόγια επισημαίνουν αφενός τα σημεία που απαιτούνται νομοθετικές τροποποιήσεις αλλά επιμένουν αφετέρου σε όσα ορθά σχεδιασμένα δεν έχουν υλοποιηθεί έως σήμερα. Οι προτάσεις τους συνοψίζονται σε οκτώ (8) βασικούς πυλώνες παρέμβασης που αφορούν, 1) τη διάχυση των σκοπών και της χρησιμότητας της Κ.Α.Ο. στις δημόσιες αρχές και τους ΟΤΑ οι οποίοι αγνοούν

στην πλειοψηφία τους την στόχευση και την λειτουργία του τομέα, 2) τη τροποποίηση του νομικού πλαισίου για την ΚΟ και επαναδιατύπωση εδαφίων των νόμων 4430/2016 και 4412/2016. Συγκεκριμένα στον νόμο 4430/2016 την αναγκαία αποσαφήνιση όρων και ορισμών π.χ. στα άρθρα, 1, 2 και 3, και πολλών άλλων όπως έχει ήδη αναφερθεί να γίνει τροποποίηση άλλων και να εκδοθούν οι αναμενόμενες από το 2016 ΚΥΑ και ΥΑ που θα εξειδικεύσουν και ερμηνεύσουν πολλά ασαφή εδάφια (όπως π.χ. ο Κοινωνικός Αντίκτυπος). Ο νόμος 4412/2016 περί δημοσίων συμβάσεων είναι αναγκαίο να λειτουργήσει για όλες τις Κοιν.Σ.Επ. και να εκδοθεί το εκκρεμές Π.Δ (παρ. 4, άρθρ.20), 3) τη δημιουργία κεντρικού φορέα οικονομικής στήριξης του τομέα Κ.Αλ.Ο. Η απουσία του ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας που προβλέφθηκε στον νόμο 4430/2016 (παρ.1 άρθρ. 10) και έκτοτε δεν τηρήθηκε δυσκολεύει την λειτουργία των φορέων οι οποίοι κατά κανόνα στερούνται αρχικών κεφαλαίων και ρευστότητας για τις βασικές επιχειρησιακές τους λειτουργίες, 4) το θεσμικό σχεδιασμό και λειτουργία εκπαιδευτικού πλαισίου για την Κ.Αλ.Ο. Η εκπαίδευση και κατάρτιση είναι μια πολύ σημαντική και απαραίτητη διαδικασία για την σύγκλιση των ορισθέντων από τον νόμο και της εφαρμογής τους στους φορείς του τομέα Κ.Αλ.Ο., 5) την επαναδημοσίευση της πρόσκλησης ίδρυσης των Κέντρων Στήριξης Κ.Αλ.Ο. Είναι αναγκαία η λειτουργία φορέων στήριξης που θα έχουν την τεχνογνωσία και το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό ώστε να παρέχουν ποιοτικές και αποτελεσματικές υπηρεσίες συμβουλευτικής προς τις κοινωνικές επιχειρήσεις, 6) τη διοικητική αναδιοργάνωση της Κ.Αλ.Ο., και βελτίωση των διοικητικών διαδικασιών που σχετίζονται με τις καθημερινές συναλλαγές των Κοινωνικών Επιχειρήσεων με δημόσιους φορείς, γεγονός που θα συνέβαλε σημαντικά στη διασφάλιση αποτελεσματικότερου επιχειρηματικού περιβάλλοντος, 7) τη μέτρηση του κοινωνικού αντικτύπου των φορέων Κ.Αλ.Ο. η οποία σήμερα συνιστά μια πρόκληση προς αντιμετώπιση για την διαφάνεια της λειτουργίας του τομέα και 8) το σχεδιασμό στοχευμένων πολιτικών απασχόλησης μέσω των φορέων Κ.Αλ.Ο. Τονίζεται ότι οι φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας οικονομίας μέσω της δραστηριοποίησής τους προωθούν ένα μοντέλο απασχόλησης το οποίο στηρίζεται στη δημοκρατική διοίκηση, την ισότητα, την αποδοχή της διαφορετικότητας και τη συνεργατική οικονομική οργάνωση. Δεν έχουν ομοιότητες ως προς τους σκοπούς λειτουργίας με τις συμβατικές ιδιωτικές επιχειρήσεις. Συνεπώς χρήζουν διαφορετικής αντιμετώπισης.

Βιβλιογραφία

- Chaves R, Monzon J.L, (2011). Beyond the crisis: the social economy, prop of a new model of sustainable economic development, Published online: 26 November: Springer-Verlag
- CIRIEC, (2012). *The Social Economy in the European Union*, Brussels: EESC, https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_el.pdf
- Defourny J., Nyssens M., (2008). Social enterprise in Europe: recent trends and developments, *Social Enterprise Journal* Vol. 4 No. 3, 2008pp. 202-228q <https://orbi.uliege.be/handle/2268/11568>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2005). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Sage Publications Ltd.
- Mendell, M., B. Enjolras and A. Noya (2010). “*L’ économie sociale au service de l’inclusion au niveau local : Rapport sur deux régions de France : Alsace et Provence – Alpes – Côte d’Azur*”,

- OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Papers, 2010/14, OECD, (σελ.12), <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg0nvhxwgbp-en.pdf?expires=1640554416&id=id&accname=guest&checksum=C46A6FA516953BFF15B504224DA994C9>
- Walras, Léon, (1834-1910). *Études d'économie sociale* : (Théorie de la répartition de la richesse sociale) / par Léon Walras, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k111751z/f257.item>
- Euricse (European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises) research, “Social economy and social entrepreneurship”, Social Europe guide, Volume 4, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. <https://www.euricse.eu/wp-content/uploads/2015/03/social-economy-guide.pdf>
- Κατωμέρης Σ., Τσιλίκης Χρ., (2022). *Στρατηγικό σχέδιο για την Κ.Αλ.Ο*: Ένα αίτημα από τις κοινωνικές επιχειρήσεις (e-book), Αθήνα
- Μιχαλόπουλος, Φ. (2012). Δίκτυο Ερύμανθος. Νοέμβριος 2012. http://erymanthos.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=630:-a-&catid=53:koinoniki-oikonomia&Itemid=60
- Πάντος, Π. (2010). Ενθέματα, <http://enthemata.wordpress.com/2010/12/20/pantos/>

Ηλεκτρονικό υλικό – Σύνδεσμοι

- Commission presents Action Plan to boost the social economy and create jobs (2021) <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10117&furtherNews=yes#navItem-1>
- “Work Integration Social Enterprises in the European Union: An overview of existing models” https://www.researchgate.net/publication/238098987_WORK_INTEGRATION_SOCIAL_ENTERPRISES_IN_THE_EUROPEAN_UNION_AN_OVERVIEW_OF_EXISTING_MODELS
- Ανοιχτό αρχείο στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00102532/document>
- Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλεγγύας Οικονομίας», 31/07/18, https://www.espa.gr/Lists/Proclamations/Attachments/4009/%CE%A9%CE%A3%CE%A5%CE%9F465%CE%A7%CE%99-%CE%9C%CE%984_PROSKL_KALO.pdf
- Ετήσια Έκθεση Κ.Αλ.Ο. 2020, <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/ETHSIA-EKTHESI-KALO-2019-2020-TELIKO-docx.pdf>

Νόμοι

- Νόμος 2716/1999, https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/194703/nomos-2716-1999
- Νόμος 4019/2011, https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/63473/nomos-4019-2011
- Νόμος 4430/2016, https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/242234/nomos-4430-2016
- Νόμος 4412/2016, https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/234980/nomos-4412-2016

